

nungen berichten. Zugleich stellen wir unsere zeitschrift in den dienst der fachgenossen, indem wir immer raum für »umfragen« zur verfügung stellen: wir wollen den mitarbeitern am Grimm'schen wörterbuch, dem grossen Wenker'schen unternehmen u. a. die möglichkeit eröffnen, vorhandene lücken in sammlungen zu ergänzen oder ungenauigkeiten richtig zu stellen. Wir hoffen auch gelegentlich *einzelne spracherscheinungen durch karten bildlich veranschaulichen zu können*«.

E programmból én két elvi jelentőségű dolgot emeltem ki: Az egyik, hogy a folyóirat nagy súlyt helyez a szavak geográfiai elterjedésére. E pont a mi nyelvészeti munkásságunknál szépen van megvalósítva most megjelenő Tájszótárunkban. A másik: egyes hangtani jelenségnek térképekkel való ábrázolása. E pontban még mindég a kezdet legkezdetén vagyunk. Kivánatos volna, hogy minden ezentúl megjelenő magyar nyelvjárás tanulmányhoz egy pontos nyelvi térkép járuljon, amely a tárgyalta jelenségeket vonalak segítségével faluról-falura pontosan meghatározza. — E két szemponton kívül, amit a Kluge-féle programmból kiemeltem, van még egy harmadik is, amelyet bele kell vinni egy-egy nyelvjárás tájszókinésének a leírásába. Ez a tárgyi néprajz (tehát rajzok melléklése). Egy-egy nehezebben megérthető népies dolgot rajzzal is kell ábrázolni, pl. a kúnkötés, farkasgúzs, vitézkötés stb. közti különbséget csakis szemléltető módon lehet helyesen megmagyarázni.

MELICH JÁNOS.

Palóc és kún. Tanítóképző tanár koromban egyszer tanulmányi kirándulást tettem az Egertől nem épen messze eső Apátfalvi bércek aljába növendékeimmel. Bolyongásunk közben, mikor falatozni leheveredtünk, egy öreg palóc szegődött hozzánk, kihez, mikor neki-izeledett a beszédnek, ezt a kérdést intéztem:

— Ugyan mondja már meg, palócok-e magok vagy kúnok?

— *Tótul palóc, magyarul kún,* — fejtette meg az én emberem a kún-palóc kérdést, mely miatt összefirkáltunk már egy rizsma papírt.

VÉGH KÁLMÁN MÁTYÁS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

A paraszt-szekér részeinek magyar elnevezései.*

Azt hiszem, t. szerkesztő úr egyetért velem, hogy e tárgy nemcsak a magyar nyelvészt, hanem a magyar gépészmérnököt is érdekli. A gépszerkezeti dolgok közül talán a *malom* és a *szekér* az

* Ezt az érdekes összeállítást, mely nemrég a M. Mérnök- és Építész-Egylet Közlönyében jelent meg, a szerző szíves engedelmével közöljük (Frecskay J. dolgozó-társunk még a német megfeleléseket is közbeiktatta), a Közlöny szívességéből pedig könnyebb eligazodás végett a rajzokat is mellékelhettük. Kérjük olvasóinkat, egészsétsék ki az itt közölteket a vidékükön dívó eltérő kifejezésekkel. A szerk.

egyedüliek, amelyek műnyelvében a magyar nép szelleme megnyilatkozik; a kerékgyártók, vagy még általánosabban, amint Rákóczi Ferenc 1706-ik évi rimaszombati limitatiója nevezi őket, a *faművesek* mesterségét nálunk már ősidők óta, igazi magyarok üzték. Kiténik ez abból, hogy míg a többi mesterségek legnagyobb részének műnyelve csakúgy hemzseg a tót s különösen a német kölcsönszóktól, addig a szekér alkatrészeinek magyar elnevezései igazi magyar észjárásból fakadtak.

A magyar nyelvészek nem is mulasztották el ezen elnevezések összegyűjtését, mert már régen észrevették mind nyelvi, mind művelődéstörténeti fontosságukat. A régi Tájszótár, a Nyelvőr s ezek adatai alapján az új Tájszótár az idevágó népies műszók legnagyobb részét összegyűjtötte s már közzé is tette az ország minden részéből. Az eddigi közzétételeknek azonban a dolog természetéből folyó nagy hibájok van, t. i. az, hogy gépszerkezeti dolgokat rajz nélkül, pusztán szavakkal, akarnak megmagyarázni. A technikusknak és a nyelvésznek kezdet kell itt fognia, hogy a műkifejezésekről tisztképet alkothassunk magunknak.

Ez indított engem arra, hogy egyfelől (egykori kedves tanítványomat) Gaul Károly urat, az állami felső ipariskola r. tanárát s a régi kocsiszerkezetek ismert buvárát, másfelől pedig Frecskay János urat, a m. Mesterszótár szerkesztőjét fölkérjem, legyenek segítségemre a kétfelé néző munka nyélbeütésében. A technikus szíves volt a megbetűzött rajzokat s a hozzájuk való szöveget elkészíteni, a nyelvész pedig az elnevezéseket a különféle vidékek tájszavaival kiegészíteni. Ővek s különösen Gaul Károlyé az érdem; én az egészben csak az »ügynök« szerepét játszottam.

De hadd beszéljenek most már az adatok:

A szekér főrészei a *szekér alja*, vagy *csinja* (Untergestell, Unterwagen) és a *szekérderek* (Obergestell, Oberwagen).

Szekéralja vagy csinja: 1. elülső és 2. hátulsó. Az *elülső alj* vagy *csin* (Vordergestell), forgó; a hátulsó rögzített; a kettőt egybekapcsolja a *nyújtó* (Langbaum, Langwiede).

1. Az elülső alj vagy csin előrészei, a szekér *rúdja* (Deichsel) (*a*), a *rúdfej* vagy *rúd-orra* vagy *rúdvéggel* (Deichselspitze) és *rúd tövével* (Deichsel-End). A rúd tövéhez csatlakoznak a *rúdszárnyak* (Deichselscheere) *ágasai*, (*bb*) a *rúdágasok* (Deichselarm), melyek hátul a *juhával* vagy *ihával* (egyéb nevei még: *gyuha*, *éha*, *léhafa*, *ziha*) (Reibschait, Lenkschait) (*h*), vannak összekötve. A rúd *vasalásai* (Beschlag): a rúdfej (rúd orra, rúdvég) és a rúdtő *pántjai* (Band-eisen). A rúdfejen találunk még fölül *ragasztószöveget* más néven *kutyát*, *kaflantyút* (Vormandel), alul pedig a *nyaklósöveget* vagy *ellen-artót* (Widerhalthaken), *rúdvégkarikát* (csikoltó-karikát, *sikolttyút*) (Deichselring); a rúd középső része a *rúd szára* (Deichselstange). A szekérrúdnak egy alfaja a *tészla* (Deisel), vagyis az a rúd, amelyet négy-ökrös fogatnál az elülső fogathoz használunk és mely tövével a rúdfejhez csatlakozik. *Kölyökrúd* az olyan tészlaféle, mely az elülső ökrőpár nyakának tehermentesítése végett a hátulsó rúd

felelhosszaságáig visszanyúlik és így erősítettik meg. *Förhéc, fölhérc* (Wage, Zugwage), a rúd töve tájékán ezt keresztezi (*c*) s a *hámfák* (Drittel, *dd*) tartására szolgál. Oldalonként a (*gg*) *csatlással* (Streichstange) odakötjük a rúdszárnyakhoz, *csészéjével* (Schaale) a *tengelyszárt, tengely nyilát* (Achsstummel, Achsschenkel) átölelve. A hámfá tartására vagy bekapcsolására szolgál az (*e₁*) *förhéckapocs, fölhérc-horog* (Wagehaken), melyen elhelyezzük a *hámtűkarikát, ragasztókarikát* (Scheerring) (*e*), ezt pedig megerősítjük a *hámtűtáskához, háző-tarsolyhoz* (Zugtasche) (*ff*). A hámfát *kisafának, késafának* is nevezik. A fölhércet a *fölhércszög* (Wagnagel) foglalja a rúd tövéhez. Ha a fölhérc e szög körül szabadon fordulhat, akkor *mozgó fölhérc, lógázó fölhérc* (Spielwage), ellenben pedig *álló-fölhérc* (Sprengwage) a neve. Ilyet négyesfogatoknál a rúdvégszögre akasztanak, neve ekkor *négyelő* (Vorauszugwage, Bracke).

A csatlást nem vezetik mindig a (*b*) rúdszárnyig; ilyenkor hátsó része karikában végződik, melynek neve »*csésze*«, amelyet aztán a tengelyszáron helyezünk el.

Az elülső aljnak vagy csinnak részei (föül kezdve): a (*k*) *förgettyű* v. *fürgentyű* (Kipfstock, Wendschemmel), mely a *szekér-oldalt* (Wagenleiter) (*AA*) és *feneket* v. *alsóvényt* (Boden, *HH*) tartja.

A förgettyű alatt a *vánkos, vánkosa, simely, zsámoly, párna* (Achsschemmel) (*m*), ez alatt pedig a *tengelytőke, tengelyfa, tőkefa* (Achsstock) vagy *tengelyderék* (Mittelachse) fekszik (*n*).

A förgettyűt, a vánkost vagy zsámolyt és a tengelytőkét forgatható módon összeköti az *aljszög* vagy *derékszög* vagy *csínuszög* vagy *nyújtószög* (*j*) (Spannnagel, Reibnagel). Ezt a szöget ott, hol az alább nevezett foglalón kiáll, *rákláb* (Vorsteckbolzen) nevezetű vas erősíti meg. Jobb fajtájú szekérnél a fenti részekbe beeresztve és a derékszöveget körülveve találjuk a *foglaló*, vagyis a *derékszögtoke* (Schöllegeisen) nevű hüvelyes vasat.

Vánkos és förgettyű között, a vánkoshoz és a rúdszárnyakhoz elül-hátul lekötte van a *csusztató* (Reibspange, *ii*). Ugyanezzel a névvel illetik gyakran a förgettyű alsó lapjára erősített vaslemezt, melynek hivatása a förgettyű kopását megakadályozni. Ezt még *csusztatópántnak* is mondják.

A tengely részei a középső rész vagy *tengelyderék* (fatengelyeknél azonos a tengelytökével); kétoldalt a *tengelyszárak* vagy *tengelycsapok*, vagy *tengelynyilak* (*oo*, Achsstummel, Achsschenkel).

2. A hátsó alj vagy csin részei: a *vánkosa* (párna) (*m*) és a *tengelytőke* (*n₁*).

Mindkét aljnál a vánkost és a tengelytőkét az (*n₀n₀*) *tőkepántokkal, fojtópántokkal* (Zugband) kötjük össze.

Az elülső alj förgettyűjének és a hátsó alj vánkosa fájának végeire vannak beerősítve a fából vagy vasból való *rakoncák* (*ll*) (Kipfe, Runge). A vasakonca felerősítésére és támasztására szolgál egy a förgettyűbe, illetőleg a vánkosa fába behajtott *vakszög* (Stütze).

A *lőcs* (Leuchse) nélküli kocsin a rakonca oly hosszú, hogy a

szekéroidal felső szárán is néha túlmegy; *lőcsős kocsinál* rövidebb és ekkor csak az alsó szárán oldalt levő *hüvely*-lyel akasztják bele.

Az elülső és hátsó alj összekapcsolására a *(v)* *nyújtó* (Langbaum) szolgál, két *nyújtószárnyá*-val vagy *ágasfájá*-val, *hátsóágas-ával* (Hinterarm) (v_1v_1) . A nyújtó, és az ágasfát összeköti (élől) a (v_2) *ágasgyűrű* (*fojtókarika*, *Zugband*). A nyújtó-ágas szilárdítására a (v_3v_3) *ágaspántok* (Spange) szolgálnak.

A *szekérderék* (Wagenkasten) hathatósabb megtámasztására szolgál a nyújtószerezetre fölszögelt *(w)* *hasló*, *derékkötés* (Träger, Steg). A merev fából készült haslót gyakran egy erősebb lánc helyettesíti, melyet szintén haslónak mondanak.

Személyszállításra is szolgáló szekéren a hasló végeiből kiindul és a hátsó tengelyszárra *csészével* illeszkedő *hátsó csatlást* (Hintere Streichstange) (g_1g_1) is találunk, amely egyrészt a szekér szilárdságát növeli, másrészt a fölszálláshoz szükséges *hágcsó*, *fölhágó* (Auftritt) alakítására és alkalmazására nyújt módot.

A kerék részei: az *agy*, a *fej*, a *kerékfej*, a *kerékagy* (Radnabe, Nabe) (pp) , a *küllő* vagy *fentő* (Speiche) (tt) és a *talp*, a *kerékfal* (ss) (Felge, Radkranz). A küllőt a talpba *bokával* (Speichenzapfen), az agyba a *csappal* (Zapfen), az *agycsappal* (Speichenblatt) erősítjük meg. Az agy belsejét, az *agy torkát* (mondják *végiglyuk*nak is) (Nabenbohrung) kibéleljük, még pedig a *puskával* (agypuska) vagy *persely*-lyel (agypersely) (Büchse, Nabenbüchse) (p_1) . Repedés ellen megvédjük a küllők mellett a *tókarikák*-kal, *küllőtókarikák*-kal (Speichenring) (rr) és az r_1 *sípkarikával* (Röhrenring) és r_2 *agykarikával* (Nabenring), *végőkarikával* (Ortring). Az utóbbiak részben a por elhárítására is valók. Fatengelyeknél, vagy helyesebben félig vasalt tengelyeknél, melyek vasalása a *szálkavas*, *erősítő* (Spange, Schiene), a tengely szárának végeit *marokvas*-sal (Achsblech) pántoljuk meg, amely van többféle, ilyen az *alsó marokvas* (unteres Achsblech), a *karikás marokvas* (Achsvorhaube), a *szárnyas marokvas* (Flügel-Achsblech), a *kupás marokvas* (Zapfenachsblech). Vastengelynél itt akadunk külön alakú $(z z)$ *marokvasra*, amelyet az $O_1 O_1$ *kerékszöggel*, *végésszöggel* (Vorstecker) a tengelyszárhoz kötünk. A kerék talpát körülveszi a *sín* vagy *ráf* $(u u)$, melyet *ráfészögek*-kel vagy *ráfsrófok*-kal erősítenek meg.

A keréknek illetve küllőinek rendszeren *dülése*, *hajtása* (Stürzung, Sturz) van. Dülése lehet a tengelyszárnak is.

A kocsit, lejtőn való haladásnál — lefelé menve — megkötjük »*kerékkötő*«-vel kötél, gerenda, vagy kapcsos lánc, vagy *kocsisarúval*, *talabor*-ral, *talpalló*-val (Hemmschuh), fölfelé menve megakadályozzuk visszafutását: *macská*-val (Bergstütze).

A felső szekérrész vagy szekérderéknak részei: a szekéroidalok (AA) , az elülső és hátsó *saroglya* (Schrage) (F) és a *HH fenék* vagy *alsóvény*. Az utóbbi nevet akkor használják inkább, ha a fenék csak 1—2 lazán egymás mellé fektetett deszkából áll; mihielyt ez azonban jobb szerkezetű, akkor *fenék*.

A szekéroidal vagy *lajtorja* (Leiter) részei: a *fölső* és *alsó szára* (Baum), közből *zápokkal* (Schwinge, Sprosse), melyek a szárat össze-

kötik. Erdélyben a lajtorja-szárakat *fogak* kötik össze és a két szélsőt nem zápnak, hanem *csütké*-nek mondják. E kötés szilárdítására szolgálnak a *szekéroidal pántjai*; a szekéroidal felső szárának végein vagy *bütüin* találunk elől-hátul D_1D_1 *saroglyakarikákat* (Schragenring), beljebb *CC löcsgúzsokat* (Leuchsenring), majd pedig az *E* felső *sallangót* vagy *villatartó-karikát* (Gabelring), melynek párja az alsó oldalszár hátsó részére esik. Az alsó oldalszár bütüin vannak a *saroglyakapcsok* vagy *karikák (DD)*, melyekbe a saroglyákat bekapcsoljuk. Fölül a saroglyát a *saroglya-csatlóval (G)* (Wagenkette), azaz láncsal kötjük a felső saroglya-karikához.

A saroglya áll a *saroglya-rámából* és közbenső *zápokból*. A löcs a szekéroidalt támasztja. Részei a *löcsfej* (Leuchsenspitze) és a *löcsszára*. A löcsfejen látható ágas bevágásának feneké a *löcstál*, ebben fekszik a *löcsgúzs*. A löcsszár alsó végén van a *löcsfoglaló* vagy *löcskámva* (Leuchsenauge), mely alul *löcskarikában*, *löcsszemben* (Leuchsenauge) végződik és ezzel a tengelyszárra, a marokvas peremkarikája mögé kerül.

Löcsstelen szekeren az oldalokat a magas rakoncák tartják ugyan, de nagyobb megterheléskor a szekéroidalokon elől-hátul (gyakran csak hátul) elhelyezett és lekötött *keresztfák* vagy *kötők* foglalják őket össze.

Ugyanerre a célra szolgál nagy megterheléskor az oldalfa középtájékán a felső szárakat harántos irányban összekötő lánc.

Szénás- és szalmás-szekéren a szekéroidalra mellső és hátsó *keresztfa*, ezekre pedig oldalt és elől-hátul kinyúló *vendégoldalakat* (Überladeleiter) erősítünk. Az utóbbiak összekapcsolására való a *vendégoldalgúzs*. A széna lekötésére *rudallót*, *rudazót* vagy *nyomó-rudat* használnak, melyet elül-hátul még *rudazó-kötéllal* lekötnek.

SZILY KÁLMÁN.

Közmondások.

- (Tígy jót a kutyává, megugatt írte (hálátlan).
- (Ebesont hamar beforr.
- (Vesztett kutyának árok a heje (káröröm).
- Amejik kutyának veszett nevit kötik (keltik), veszni kell annak.
- (Nem bántja egyik kutya a másikat.
- (Nadrágja van a kutyának, maga szerezte magának (habeat sibi).
- (Kicsi az ól, nagy a disznó (rátarti, cifrálkodó).
- (Nem eszi meg a farkas a maga fiát.
- A kecske se menne a vásárra, ha nem hajtanák (akaratos).
- (A kutya is oda tesz a hun legnagyobb a domb (szerencsére).
- (Kutyaugatás, számárbögis (!) nem hallaccik menyországba.
- Lesz még a kutyára dér, hogy a békának (béka) is hasig ír (reménykedés).
- (Az ördögök közt is a sánta a leghamisabb (elitélő).
- (Okos is megy a vásárba, bolond is.